

Анатолій Заєць

доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент
Національної академії правових наук України,
заслужений юрист України, завідувач кафедри
загальнотеоретичного правознавства та публічного права
Національного університету “Кієво-Могилянська академія”

НАУКОВИЙ СПАДОК
ВИДАТНОГО УКРАЇНСЬКОГО ВЧЕНОГО-ПРАВОВИЗНАВЦЯ,
ПЕДАГОГА МИКОЛИ КОЗЮБРИ

29 березня 2025 р. на 88-му році життя відійшов у вічність видатний український вчений у галузі філософії права, теорії права і конституційного права доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений юрист України, суддя Конституційного Суду України у відставці Микола Іванович Козюбра. Українська правнича наука зазнала тяжкої втрати, оскільки з ім'ям М. Козюбри пов'язується розробка фундаментальних питань праворозуміння, методології права, докорінна зміна бачення сутності права, обґрунтування необхідності його побудови на гуманістичних, людиноцентристських засадах.

Понад 60 років М. Козюбра віддав науковій і науково-педагогічній діяльності, несучи благородну місію – ствердження ціннісних засад права, розробки фундаментальних основ праворозуміння, розвитку доктрини верховенства права у вітчизняній науці.

Народився М. Козюбра 28 листопада 1937 р. на Черкащині. Шлях його у правову науку був непростим. Після закінчення юридичного факультету в 1961 р. Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка був розподілений у органи МВС, де майже п'ять років працював на посадах оперуповноваженого, слідчого, старшого слідчого у Вінницькій області та в м. Києві. Але весь цей час мрії про самовдосконалення і самоствердження в науці не полишали його, і попри чималі життєві перешкоди, 1965 р. він вступив до аспірантури Сектору держави і права АН УРСР, на основі якого згодом був

© Анатолій Заєць, 2025

утворений Інститут держави і права ім. В. М. Корецького АН УРСР. Після завершення навчання і захисту кандидатської дисертації 1967 р. він пов'язав значну частину свого життя з цим Інститутом, в якому був спочатку призначений на посаду молодшого наукового співробітника, згодом – старшого наукового співробітника, завідувача відділу теорії держави і права.

Відділ теорії і історії держави і права Інституту держави і права АН УРСР, який очолив М. Козюбра, став справжнім осередком правничої науки. Тут повною мірою проявився його організаційний і науковий талант. Під його керівництвом почало навчання нове покоління аспірантів, розпочалася робота фундаментальних проблем юридичної науки, поживалось наукове життя, активізувалось наукове спілкування з правниками – теоретиками права провідних юридичних закладів України.

Слід зазначити, що в юридичній науці того часу домінувало суто позитивістське і навіть нормативістське бачення права, у рамках якого право розглядалось як сукупність норм, установлених державою і забезпечуваних примусовою силою держави. Це не давало змоги зрозуміти правильний взаємозв'язок права і держави, роль права в обмеженні державної влади, можливості захисту прав людини від свавілля держави, перешкоджало демократизації суспільного життя.

М. Козюбра став одним із ініціаторів перегляду сутності права на засадах так званого широкого розуміння права, включивши у визначення права прав і обов'язків особи, правосвідомості, правовідносин, з одночасною відмовою від абсолютного отождіння права з державними приписами, що сприяло розгляду права в дії, а тим самим виходу за межі вузьконормативного сприйняття права. На той час концепція широкого розуміння права набула значного резонансу в правовому середовищі вчених, стала каталізатором більш цивілізованого погляду на право, створила основу для критичної оцінки дій державної влади. Понятійне розширення права в радянській юриспруденції стало реакцією на відставання позитивного права від нових суспільних відносин, на невідповідність його новітнім тенденціям у розвитку суспільства, які позитивне право не спроможне було адекватно відобразити. Ця ідея сприяла подоланню репресивної сутності соціалістичного права, його десталінізації, що вела родовід від А. Вишинського.

Завдяки зусиллям колективу вчених, об'єднаних завдяки спільному уявленню про природу права і в підходах до його розуміння, привертається увага до інших правових течій, зокрема, природно-правової концепції, а тим самим пробиває дорогу плюралізм у поглядах на методологічні підходи у вивченні права, який на Заході вже існував тривалий час. І хоча правовий позитивізм усе ще зберігав значний вплив у правовому вченні, він втратив монополію і все більше піддавався критиці.

Доволі швидко завдяки своїм науковим працям і організаторським здібностям М. Козюбра здобув широке визнання в Україні й за її межами.

У відділі його співробітниками і аспірантами під науковим керівництвом було підготовлено й опубліковано низку індивідуальних і колективних монографій, присвячених взаємозв'язку демократії і права, впливу права на суспільний прогрес, правовому вихованню молоді, методологічним проблемам юридичної науки. В умовах епохи перебудови осмислювались шляхи формування правової державності, можливості й напрями реформування права, механізм реалізації норм Конституції, його здатність впливати на демократизацію суспільних відносин, бути ефективним рушієм економічних реформ.

Серед праць М. Козюбри, в яких висвітлювались ці питання, особливе місце посідає його докторська дисертація, яка присвячена взаємодії права і свідомості, успішно захищена ним у 1981 р. Вона стала помітною подією і вагомим внеском у розвиток філософських і теоретичних основ праворозуміння, співвідношення права і держави, права і політики, правосвідомості, а його автора поставила в ряд провідних теоретиків права. Паралельно М. Козюбра досліджував філософські й соціологічні методи вивчення правових явищ, структуру методології юридичної науки¹.

У 1986 р. М. Козюбра отримує звання професора. У 1990 р. він переходить на педагогічну роботу в Національний державний університет ім. Т. Г. Шевченка, очоливши кафедру теорії та історії держави і права. Відтоді вчений – біля витоків українського конституціоналізму: не тільки активно працюючи над формуванням засад української державності, дослідженням шляхів удосконалення її конституційної основи, а й долучившись до практичної законотворчої роботи як науковий експерт Верховної Ради України.

Задля створення фундаменту для побудови незалежної Української держави М. Козюбра долучається до підготовки ключового державотворчого акта – Декларації про державний суверенітет України² – з позиції всебічного забезпечення прав і свобод людини, необхідності побудови правової держави, ствердження суверенітету України як незалежної держави (визнання верховенства, самостійності, повноти й неподільності влади Української держави), визнання повновладдя народу України, переваги загальнолюдських цінностей, виключного права народу на володіння і розпорядження національним багатством, пріоритету загальновизнаних норм міжнародного права над нормами внутрішньодержавного права. Ці цивілізаційні досягнення теорії права і конституційної науки дали можливість розглядати Декларацію про державний суверенітет як основу для підготовки нової Конституції України і були згодом імплементовані до її проекту.

Спільно з провідними науковцями-конституціоналістами – Л. Юзьковим, В. Василенком, Ю. Грошевим, Є. Тихоною, В. Копейчиковим,

¹ *Методологічні пролеми юридичної науки* (Наук думка 1990) 136 с.

² Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. № 55-XII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text>> (дата звернення 27.03.2025).

В. Авер'яновим, П. Мартиненком, А. Мацюком, М. Цвіком Микола Іванович 1990 р. у складі Конституційної комісії, утвореної Верховною Радою України, розпочинає роботу над проектом нової Конституції України, закладаючи теоретичні підвалини конституційного устрою України з використанням передового світового досвіду конституціоналізму. Саме ця плеяда вчених-правників є “першопрохідниками” у підготовці Конституції. Згодом до цього процесу долучилося багато інших правників і політиків.

Прийняття Конституції України³ 1996 р. стало торжеством не тільки державотворчості, а й конституційно-правової науки. За прогресивністю положень, рівнем юридичної досконалості Конституція України зрівнюється з найпрогресивнішими конституціями Європи і по праву визнається вагомим європейською конституційною спадщиною. Вона містить цілий набір універсальних демократичних процедур, що відповідають рівню сучасного державотворення, демократії і правам людини. У ній імплементовані прогресивні ідеї правової держави і верховенства права, реалізовані ідеї про природні права людини, їх невідчужуваність і непорушність. Конституція містить цивілізовані правові механізми і гарантії проти узурпації влади, запобігання неконституційному обмеженню прав і свобод громадян.

Увінчанням зусиль по формуванню конституційно-правової основи сучасної Української держави професора М. Козюбри стало призначення його у вересні 1996 р. суддею Конституційного Суду України. За визнанням колег, М. Козюбра демонстрував високу наукову ерудицію, глибокі знання й аналітичні здібності, при цьому завжди обстоюючи принципові позиції у рішеннях, що ухвалювалися КСУ. Він був доповідачем у 14 справах, що розглядалися Конституційним Судом України, серед яких – доповіді з питань Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, депутатської недоторканності, сумісності посад народного депутата України та з багатьох інших питань, що стали вагомим надбанням конституційно-правової теорії⁴.

Особливо плідним є останній період життя М. Козюбри, пов'язаний з роботою в Національному університеті “Києво-Могилянська академія”, куди 2003 р. після відставки з посади судді Конституційного Суду перейшов на роботу, очоливши кафедру державно-правових наук (нині – кафедра загальнотеоретичного правознавства та публічного права). Вагомий багаж знань і досвіду він повною мірою реалізує в науковій і викладацькій діяльності на факультеті правничих наук НаУКМА.

З цього часу ще більше розширюється спектр наукових інтересів М. Козюбри. До кола питань, які він досліджує, включаються нові аспекти онто-

³ Конституція України від 28 червня 1996 р. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>> (дата звернення 27.03.2025).

⁴ М. Козюбра, ‘Принцип верховенства права і конституційна юрисдикція’ [2000] 4 Вісник Конституційного Суду України 24–33.

логії права (співвідношення суду і правотворення⁵, правової антропології⁶, дихотомії права⁷, рівнів праворозуміння⁸, форми буття права⁹, доктрина природного права¹⁰), питання принципів права¹¹, прав людини і верховенства права¹², удосконалення правосуддя¹³, співвідношення верховенства права, правової і соціальної держави¹⁴, Конституції України і Конституції Пилипа Орлика¹⁵ та багато інших), і всюди вирізняється високий теоретичний рівень їх осмислення, сутнісне прирошення наукових результатів. У його роботах обґрунтовуються фундаментальні відмінності між принципом верховенства права і живучим донині в середовищі юристів зведенням його до принципу формальної законності, що ґрунтується на етатичній концепції прав людини і веде родовід від соціалістичної законності¹⁶. А це не давало підстав для створення системи “стримувань і противаг” у діяльності органів державної влади, обмеження і контролю влади з боку суспільства.

М. Козюбра став фундатором Києво-Могилянської наукової школи верховенства права і очолив створений 2010 р. Центр дослідження проблем верховенства права, у рамках якого було проведено цілу низку теоретичних досліджень і реалізовано значну кількість прикладних проектів у галузі права. Зокрема, 2021 р. під егідою Центру видано “Мірило верховенства права (правовладдя) національного рівня: практика України”¹⁷, що є комплексним деталізованим інструментом практичного оцінювання стану правовладдя (верховенства права), як у нормотворчій, так і нормозастосовній діяльності, що є особливо актуальним для українських умов. У співробітництві з Ака-

⁵ М Козюбра, ‘Суд і правотворення’, *Законотворчість. Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним та європейським правом: збірник науково-практичних матеріалів* (Інститут законодавства Верховної Ради України 2005).

⁶ М Козюбра, ‘До питання про предмет правової антропології’, *Антропологія права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи): матеріали Першого всеукраїнського круглого столу* (Юрид. фак. Львівського нац. ун-ту ім. Івана Франка 2006) 179–189.

⁷ М Козюбра, ‘Дихотомія букви і духу права: виникнення проблеми’ [2008] 77 Наукові записки. Юридичні науки 3–8.

⁸ М Козюбра, ‘Рівні праворозуміння: антропологічний аспект’, *Антропологія права: філософський та юридичний виміри: статті учасників Четвертого всеукраїнського круглого столу* (Львівський національний університет імені Івана Франка, Юридичний факультет 2009) 89–100.

⁹ М Козюбра, ‘Основні форми буття права та взаємовідносини між ними’ [2011] 8 Право України 21–30.

¹⁰ М Козюбра, ‘Доктрина природного права: через історичні злети й падіння до визнання основою найважливіших досягнень сучасної правової теорії та практики’ [2021] 1 Право України 12–42.

¹¹ М Козюбра, ‘Принципи права: методологічні підходи до розуміння природи та класифікації в умовах сучасних глобалізаційних трансформацій’ [2017] 11 Право України 142–164.

¹² М Козюбра, ‘Вимоги верховенства права і юридична відповідальність’, *Відповідальність у праві: філософія, історія, теорія* (І Безклубий заг ред, Грамота 2014) 129–140; М Козюбра, ‘Взаємозв’язки між народовладдям, парламентаризмом та верховенством права: європейські стандарти і сучасні українські реалії’ [2019] 11 Право України 83–87.

¹³ М Козюбра, ‘Система судустрою України: історія, сучасний стан і перспективи в контексті конституційної реформи’ [2016] 5–6 Національна безпека і оборона 75–79.

¹⁴ М Козюбра, ‘Верховенство права, правова і соціальна держава: співвідношення’, *Верховенство права: історія, теорія, практика: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (22 грудня 2010 р.)* (Київ 2011) 3–10.

¹⁵ М Козюбра, ‘Ніде немає взірцевої конституції: коментар’ (Закон & Бізнес, 2008. 19–25 квіт. № 16) 4.

¹⁶ М Козюбра, ‘Права людини і верховенство права’ [2010] 2 Право України 24–35.

¹⁷ *Мірило верховенства права (правовладдя) національного рівня: практика України* (Rule of law Checklist at national level: case of Ukraine) (М Козюбра ред, С Головатий передмова, Центр дослідження проблем верховенства права та його втілення в національну практику України Національного університету “Києво-Могилянська академія” 2021) 152.

демією Фольке Бернадотта (Швеція) упродовж 2015–2024 р. було реалізовано важливий проєкт “Місцеве самоврядування та верховенство права в Україні”. Центр виступив засновником Ініціативи “Право в умовах війни”, створена онлайн-платформа (<https://law-in-war.org>) для публікацій консультативних матеріалів і роз’яснень щодо проблемних питань, які виникли у зв’язку із повномасштабною воєнною агресією РФ в Україні. Під науковим керівництвом було опубліковано новаторські підручники “Загальна теорія права”¹⁸ і “Конституційне право”¹⁹. Зокрема, у підручнику з “Загальної теорії права” здійснена спроба звільнитись від “полону етатизму” у розумінні взаємозв’язків прав і держави, зосередившись на розгляді права як ‘самостійної соціокультурної цінності, вирішальне значення у формуванні і функціонуванні якого відіграє не держава, а людина, яка є не тільки адресатом, а його творцем і орієнтиром’. Конституційне право осмислюється як феномен поза межами національних кордонів, вихідною ідеєю якого є визначальна роль людини, її гідності, прав і свобод у функціонуванні всіх демократичних інститутів, організації та діяльності держави та її органів.

Вершиною наукової творчості М. Козюбри стала монографія “Практична філософія права”, що вийшла друком 2024 р.²⁰ Ця монографія є, по суті, новим словом у правничій науці, енциклопедичним виданням, у якому здійснена продуктивна спроба висвітлити найголовніші питання філософії права під кутом зору її практичної важливості для юридичної діяльності.

Монографія побудована в дискусійному, проблемному стилі, що спонукає читача до роздумів над складними питаннями суперечливої природи права. Уся проблематика поділяється на чотири великих розділи: характеристика співвідношення філософії права, правознавства і науки; онтологічні проблеми права, або вчення про буття права; гносеологічні проблеми права; аксіологічні проблеми права, або право і цінності.

У монографії дається відповідь насамперед на питання про призначення філософії права, яка ґрунтується як на пізнанні, так і на духовно-ціннісному розумінні відповідних правових явищ і процесів і в силу цього спроможна запропонувати вирішення складних і неординарних життєвих ситуацій, з якими доводиться мати справу юристам-практикам. Саме тому, стверджував М. Козюбра, головна мета філософії права полягає у тому, щоб піднятися над емпірикою і подивитись на складний світ права глибше й ширше, не обмежуючи його аналізом законодавства. А її предметом є виявлення смислового змісту права, духовне осмислення і переживання через призму ідеалів, цінностей, поглядів, тобто через світогляд²¹.

У рамках розгляду питання про існування національної філософії права М. Козюбра чимало уваги приділив дослідженню історичного проце-

¹⁸ *Загальна теорія права: підручник* (М Козюбра ред, Ваїте 2015).

¹⁹ *Конституційне право: підручник* (М Козюбра ред, Ваїте 2021).

²⁰ М Козюбра, *Практична філософія права* (Дух і літера 2024).

²¹ Там само 57.

су становлення української філософії права та здобутків її представників, стверджуючи, що філософсько-правові погляди мають глибоке коріння у вітчизняній історії і сягають ще часів України-Русі. Посилаючись на відповідні історичні джерела того часу, зокрема “Моління” Даниїла Заточника, “Повчання” Володимира Мономаха, “Послання” митрополита Никифора, “Житіє Бориса і Гліба”, “Києво-Печерський Патерик”, “Слово про Закон і Благодать” митрополита Іларіона, вчений підкреслює, що акцент на релігійно-моральних аспектах людської поведінки споріднює їх з духовно-ціннісними ідеалами природного права, започаткованого такими визначними мислителями античності, як Платон і Аристотель, Марк Тулій Цицерон, і підтриманого в епоху Середньовіччя Томою Аквінським та іншими богословами.

Віддається належне внеску в розвиток української філософсько-правової думки таких її представників епохи Відродження і Ранняго Просвітництва, як Станіслав Оріховський, Феофан Прокопович, Яків Козельський, а в більш пізні періоди – Памфіл Юркевич, Микола Бердяєв, Євген Трубецький, Федір Тарановський. Відзначається вікопомна практична спроба реалізації природно-правових ідей Пилипом Орликом у знаменитому “Правовому укладі та Конституції відносно прав і вольностей Війська Запорозького”, що увійшов у широкий обіг як “Конституція Пилипа Орлика 1710 року”.

Одним із центральних за вагою і науковим значенням у монографії є розділ про онтологічні проблеми або буття права, де розкриті його визначальні ознаки, пояснене співвідношення права і прав людини.

До онтологічних питань належить насамперед саме поняття права. М. Козюбра пропонує власне визначення права як порівняно автономного від закону та інших нормативних актів результату ‘інтелектуального процесу його пошуку, який передбачає не тільки використання дедуктивно-логічних операцій “виведення” нормозастосовного акта з закону, а й урахування безлічі інших позазаконних чинників, які впливають на ухвалення справедливого і безстороннього судового рішення’. За такого розуміння права закон чи інший нормативний акт стає не кінцевою метою правотворення, а джерелом інформації про право, інституціональним компонентом, дороговказом для знаходження права в конкретній правовій ситуації та досягнення його головної мети – справедливого та неупередженого рішення у справі. Він містить загальні, абстрактно сформульовані правила, які для пошуку права потребують персоналізації і індивідуалізації, прив’язки до конкретної ситуації, яку законодавцеві чи іншому нормотворчому органу передбачити складно, а то й просто неможливо. Отже, заздалегідь заготовленого права не існує, оскільки право прив’язане до простору, часу, конкретної правової ситуації та осіб, які беруть у ній участь²².

²² М Козюбра (н 20) 120.

У роботі пропонується авторське визначення вихідної, визначальної, фундаментальної ознаки права, якою визнається справедливість, розкривається її розуміння та відображення в рівності, пропорційності та свободі. Підкреслюється, що справедливість символізує нерозривний зв'язок між мораллю і правом, уособлює його духовну основу, атрибут, без якого право втрачає свою якість. Подолання суперечностей між соціальною справедливістю і верховенством права, підкреслює автор, слід шукати не в запереченні ідеї соціальної держави, а в поєднанні їхніх принципів з дотриманням принципу людської гідності.

У праці дається відповідь на актуальне на сьогодні питання визнання, природи і меж судової правотворчості, сформульовані вимоги до судової інтерпретаційної та правотворчої дискреції, які мають важливе значення для їх застосування судами в нашій державі. Зокрема, судова і інтерпретаційна та правотворча дискреції не можуть порушувати єдності правової системи, тобто мають узгоджуватися з загальною метою права та цінностями, закладеними у правову систему; судова діяльність не повинна йти далі, ніж це потрібно для забезпечення принципу правової певності. Крім того, права і свободи людини не можуть бути обмежені шляхом тлумачення в процесі судової практики; тлумачення не може призводити до звуження змісту та обсягу прав і свобод, спотворювати їх сутність; всі сумніви, які виникають у процесі інтерпретації норм, що регулюють відносини держави і громадянина, мають тлумачитися на користь громадянина; всі дозволи щодо громадян не можуть тлумачитися обмежувально. Обмеження дозволів – це виняткова сфера законодавця, а не суду. При цьому залишається чинною вимога щодо усунення прогалин у законах винятково законодавцем²³.

Центральне місце в монографічному дослідженні посідає питання цінностей у праві, у зв'язку з якими і можна лише, на переконання М. Козюбри, зрозуміти право. Найпершим аспектом аналізу обрано співвідношення права і моралі. На основі глибокого аналізу праць представників юридико-позитивістського напрямку, концепції соціологічної юриспруденції, школи правового реалізму, природного права, концепції інтерпретивізму сформульовано висновок про те, що між правом і мораллю не існує жорсткої межі, вони генетично споріднені, ґрунтуються на фундаментальних цінностях, визначальними серед яких є людська гідність, добро і справедливість. Інший зріз дослідження цінностей у праві – аналіз зв'язків права з мистецтвом, які проявляються в досконалому вмінні укладання нормативних актів, застосовування норм і їх юридичного тлумачення. Привертається увага до визнання творчої ролі судді як інтерпретатора сценарію розгляду справи, що формулює власне уявлення про нього під час судового слідства в межах процедури, передбаченої процесуальним законом²⁴. Простежується

²³ М Козюбра (н 20) 306.

²⁴ Там само 370.

розвиток вчення про герменевтику, наголошується на герменевтичних ідеях, у тому числі, що все багатство змісту життєвих обставин неможливо відтворити абстрактними юридичними нормами, що державний законодавець не є вищим тлумачем справедливості, а тлумачами є судді, головне завдання яких полягає в інтерпретації норм закону з метою справедливого вирішення юридичного конфлікту, що під час пошуку права і справедливого рішення у справі суддя керується як законом, так і розумом, совістю, уявленнями про справедливе, пристосовуючи їх до конкретної ситуації. Дуже актуальним є висновок про необхідність у окремих випадках “морального прочитання” нормативних актів, зокрема, Конституції України, без якого достовірна й ефективна інтерпретація неможлива (як приклад наводиться ситуація з питанням можливості запровадження подвійного громадянства, де неможливо обмежуватися виключно історичним і телеологічним способами тлумачення відповідного положення Конституції України)²⁵.

Акцент з інструментального підходу до інтерпретації цінності права, який зводився до реалізації можливостей права, закладених у нормативних актах, зміщується на розуміння права, що втілює ідею справедливого облаштування світу на засадах свободи і рівності. Саме ці його сутнісні властивості є визначальними для характеристики цінності права, з яких виходять інші “максими” його цінності, серед яких: слугування права передумовою існування людини як особистості; слугування його універсальним засобом упорядковано-толерантного, стабільно-передбачливого спілкування (комунікації) між людьми, державою та її органами; виконання правом призначення бути цивілізованим засобом розв’язання конфліктів між членами суспільства та конфліктів міждержавного характеру²⁶. Посилення ліберальної правової традиції в Україні вбачається на шляху духовно-ментального повернення її до своїх історичних витоків.

До заслуги М. Козюбри належить переосмислення підходів до розуміння принципів права, їх онтологічної і епістемологічної природи, генези і класифікації. Підтримуючи думку про існування спільних для всіх правових систем універсальних принципів права, він констатує спорідненість принципів і цінностей, підкреслює загальноцивілізаційний, універсальний характер прав людини в системі цінностей. Він переконаний, що людська гідність може слугувати точкою відліку і підґрунтям, на якому надалі продовжуватимуться процеси універсалізації прав людини і пошуку широкого консенсусу між народами, ніж будь-яка окрема культура або традиція, тим більше, що ‘попри певні відмінності в інтерпретації, спільні цінності добра, взаємодопомоги і справедливості притаманні всім релігіям, всім народам і всім правовим системам’²⁷. Від себе додамо, що така життєдайна пози-

²⁵ М Козюбра (н 20) 383.

²⁶ Там само 412.

²⁷ Там само 456.

ція може слугувати могутнім моральним засобом для подолання зневіри в об'єднання демократичного світу у його боротьбі з диктаторськими анти-людськими режимами.

М. Козюбра щиро вірив у європейську перспективу України, де спільною основою для життя європейських народів є тріада європейських цінностей – демократія, права людини і верховенство права. А тому закликав правознавців не тільки до продовження реформ з адаптації законодавства України до законодавства ЄС, судової реформи, реформи правоохоронної системи, а й до необхідної у зв'язку з цим суттєвої зміни правосвідомості, правової ментальності та юридичного мислення, як громадян, так і державних посадовців, суддів, працівників правоохоронних органів, вважаючи, що без такої зміни європейські перспективи України можуть залишитися нереалізованими.

М. Козюбра виховав великий загін правників, який продовжує дослідження окреслених ним напрямів розвитку правничої науки на засадах людиноцентризму і верховенства права. Під його керівництвом захищено 12 докторських і понад 40 кандидатських дисертацій за спеціальностями: 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень; 12.00.02 – конституційне право, муніципальне право; 12.00.12 – філософія права. Під його керівництвом у спеціалізованій вченій раді НаУКМА захищено шість кандидатських дисертацій зі спеціальності 12.00.01.

Україна високо оцінила наукову й практичну діяльність М. Козюбри. Він став повним кавалером ордена “За заслуги”, нагороджений також орденом Ярослава Мудрого V ступеня, Почесною грамотою Кабінету Міністрів України, Почесною грамотою Верховної Ради України. Йому присвоєно почесне звання “Заслужений юрист України”. За визначні досягнення у науковій і викладацькій діяльності, внесок у розбудову університету нагороджений почесною відзнакою НаУКМА “Медаль Святого Петра Могили”, а також відзначений почесним званням “Заслужений працівник НаУКМА”.

Роботи М. Козюбри надихатимуть багато поколінь правознавців, спонукатимуть до творчого пошуку, а пам'ять про Миколу Івановича, видатного вченого, талановитого педагога, людину прекрасних людських якостей, назавжди залишиться в наших серцях.